

מטבעות העיר אשקלון תחת שלטון הערבים

מטבעות מהווים מסמך היסטורי מהימן ומיוחד במינו, המאשר, ולעתים אף מפריך, את הידוע לנו מן ההיסטוריה הכתובה. בדרך כלל, מטבעות מקומיים מהווים אִמָּת מידה למעמד העיר הטובעת מבחינה כלכלית ומדינית במסגרת השלטון המחוזי או המרכזי, ובאופן דומה הפסקת הטביעה בעיר או העדרה מעידים על ירידה במעמד העיר.

בימי קדם היתה אשקלון ידועה כעיר מסחר חשובה בזכות הנמל שבה, ואכן, היא טבעה מטבעות כמעט ברציפות מן המאה השנייה לפסה"נ עד המאה השלישית לסה"נ. לעומת זאת, בתקופה הערבית היתה העיר דלה במטבעות. לאחר הכיבוש הערבי טבעה אשקלון בשתי תקופות קצרות בלבד: בין השנים 700 ל-750 ובשנים 1109-1126/7. ההפסקות הממושכות בטביעה באשקלון מעידות כנראה על ירידה במעמדה.

תקופת הטביעה הראשונה של אשקלון בפרק הזמן הנידון מתחילה רק כ-70 שנה לאחר הכיבוש הערבי. הַעֲדָר טביעה במשך קרוב ל-70 שנה נעוץ אולי בכך, שהערבים לא היו יורדי ים, ומחשש פלישה ימית של הביזנטים הרסו את ערי הנמל בחופה של ארץ-ישראל סמוך לכיבוש. אין מקורות היסטוריים ברורים לביסוס הנחה זו, אולם היא בכל זאת ניתנת להסקה מתוך מידע שמביא ההיסטוריון הערבי החשוב שחי במאה התשיעית, בלאדירי, לפיו הח'ליפים הראשונים מבית אומיה טיפלו בשיקום הריסות ערי הנמל בארץ-ישראל ובכללן אשקלון.

השיטה המונטרית של הערבים

לכובשים הערבים היתה שיטה מנהלית נחותה מזו של הנכבשים, ולכן אימצו את המערכת האדמיניסטרטיבית של הביזנטים. הדבר התבטא בשימור חלוקת ארץ-ישראל למחוזות כפי שהיה בשלטון הרומי והביזנטי, ובשימוש במערכת המונטרית של האימפריות שכבשו. באימפריה הביזנטית טבעו מטבעות רק בזהב ובברונזה, ואילו באימפריה הסַסָּנִית נטבעו מטבעות כסף בלבד. עם הכיבוש הערבי נוצר באופן טיבעי מיזוג בין שתי המערכות המונטריות הקיימות באזור, וכתוצאה מכך כללה המערכת המונטרית הערבית את הדינר – מטבע הזהב, את הדירהם – מטבע הכסף ואת הפלס – מטבע הברונזה. מקורו של ה"פלס" ב"פוליס" (שם עריך) הביזנטי, והוא המקור למלה הערבית המודרנית "פלוס" – כסף.

ערך הדינר והדירהם נבע ישירות מהערך המוחלט של שווי המתכת הנדירה, כלומר הערך הנומינלי של המטבע היה ערך המתכת בתוספת מסוימת. לעומת זאת, במטבעות הברונזה ההפרש בין ערך המתכת לערך המטבע בשוק היה גדול מאוד, מפני שהמתכת היתה יחסית זולה. כִּיּוֹן שֶׁכֶּךָ, טביעת מטבעות הברונזה היוותה מקור הכנסה לרשות, כעין "תקציב נומינלי". ערך המטבעות היה מובטח על-ידי הרשות, וזו גם התחייבה לקבל את המטבעות כתשלום מסים או כל תשלום אחר. ייתכן שהיתה הגבלה מצד השלטון לגבי כמות הטביעה בכוונה למנוע אינפלציה. אשקלון היתה אחת מתשע ערים שטבעו מטבעות במחוז (גיונד) פלסטיין. בתקופה הראשונה של הטביעה באשקלון, תחת שלטון בית אומיה, טבעו רק מטבעות

ברונזה, ואילו בתקופה השנייה של הטביעה, תחת שלטון בית פאטימה, טבעו אך ורק מטבעות זהב. על מטבעות זהב אלו דאגו המטביעים לקבוע כתובת "במשקל מלא", כאילו כדי לחזק את אמון הציבור.

הרפורמה במטבעות

הטביעה הערבית באיזור הושפעה מאוד בתחילה מהטביעה הביזנטית הקיימת. עד לסוף המאה השישית נחקקו במטבעות דמויות וצלבים וכן ציון העריך "צ", שסימל את 40 הנומיות שהיו יחידה של הפוליס הביזנטי. ערבוב מסורות מקומיות ומיזוג סמלי הדתות, הנוצרית והמוסלמית, נמשכו עד לרפורמה של עבד אל מליך אבן מרואן, בערך בשנת 700. הסיבות שהביאו לרפורמה בשיטת המטבעות היו דתיות וגם מנהליות. הוויכוח בין הנצרות לאסלאם על מהות דת האמת הוכרע כפי הנראה לטובת המוסלמים, ובמשך הזמן בוטלו הצלבים על גבי המטבעות ונעלמו הדמויות, ואת מקומם תפסו הכתובות. לקראת שנת 700, שבה מתחילה הטביעה הראשונה בעיר אשקלון, מופיעות סיסמאות קבועות על גבי המטבעות ובמרכזן ה"שהדה" – העדות. הכתובת אומרת: "אין אלוהים אלא אללה לבדו, מוחמד שליח אללה". סיסמה זו מהווה את האמרה המרכזית בדת האסלאם, ומופיעה על המטבעות הערביים מאותו זמן ואילך.

מטבעות אשקלון מופיעים בשני דגמים ואינם מתוארכים. הראשון נטבע בין השנים 700 ל-712, וכולל את ה"שהדה" וציון מקום הטביעה כנוסחה קבועה המופיעה בכל המטבעות. הדגם השני נטבע בתקופה 712-750, ומופיעה עליו, נוסף על כתובות המטבע הקודם, כתובת אופיינית לטביעה של בירת מחוז פלסטין, אל-רמלה, האומרת: "לאללה המלכות, פלס במשקל מלא". בצד השני נוסף לשם המקום גם שם מחוז פלסטין. ברור שמטבע מקבוצה זו, המחקה את הטביעה של אל רמלה, יכול היה להיטבע רק לאחר ייסוד רמלה בשנת 712, ולכן אנו מתארכים את המטבע בין השנים 712 ל-750.

תיאור מטבעות התקופה הראשונה (מטבעות 1, 2)

מטבעות ברונזה, לא מתוארכים.

מס' 1

פני המטבע. כתובת בשלוש שורות, המוקפת בשלושה עיגולים:

لا اله الا الله وحده אין אלוהים אלא אללה לבדו.

צד שני. שלוש שורות של כתובת במרכז:

محمد رسول الله מוחמד שליח אללה.

כתובת היקפית: بسم الله ضرب هذا الفلوس في عسقلان

בשם אללה נטבע זה הפלס בעסקלן. המקור: W. Alker, p. 139

מס' 2

פני המטבע. במרכז כתובת בשלוש שורות מוקפת עיגול:

لا اله الا الله وحده אין אלוהים אלא אללה לבדו.

כתובת היקפית מוקפת בעיגול: لله الملك فليس واف

לאללה המלכות. פלס במשקל מלא.

צד שני. במרכז כתובת בשלוש שורות מוקפת עיגול:

محمد رسول الله מוחמד שליח אללה.

מטבע מס' 1

מוגדל פי 2½

פני המטבע

צדו השני

כתובת היקפית מוקפת בעיגול המכילה כף תמר:

ضرب فلسطين بعسقلن נטבע פלסטין בעסקלן. המקור: W. Alker, p. 903

התקופה הפאטמית (1109-1126/7)

לאחר נפילת שלטון בית אומיה, בשנת 750, עברה בירת האימפריה מדמשק לבגדד, וחשיבותה של ארץ-ישראל – פלסטין ירדה מאוד. באותה תקופה הידלדלה הטביעה באיזור, וערי הארץ כמעט חדלו לטבוע מטבעות. גם השושלות הבאות, הטולונים והאיכשידים, טבעו אך ורק בבירות המחוזות: ברמלה, כבירת ג'ונד פלסטין, ובטבריה, כבירת ג'ונד אל אורדון. הטביעה בברונזה הלכה והצטמצמה באיזור.

תחת שלטון בית פאטימה בארץ שימשו מספר ערים לטביעת מטבעות זהב וכסף, בעיקר כסניפים של המטבעה הממלכתית במצרים. צורת המטבע ותוכנו היו זהות לאלו שבמצרים, פרט לשם המטבעה. כל המטבעות מתוארכים לפי המניין המוסלמי, ההיג'רה.

האקורד האחרון בטביעה של אשקלון, המהווה סיום גם לטביעה הפאטמית בארץ-ישראל בכלל, היה לאחר שהארץ כולה, חוץ משתי ערי-חוף, צור ואשקלון, נכבשה על-ידי הצלבנים. צור נפלה בשנת 1124 ואילו באשקלון החזיקו הפאטמים מעמד עד שנת 1153. המטבעות הפאטמיים, שנטבעו בתקופה כה סוערת, מצביעים על חשיבותה של אשקלון כמאחז, ואולי אף מרמזים על הקשיים באספקת המטבעות מבירת הממלכה.

השושלת הפאטמית השתייכה לזרם השיעה באסלאם, ובתוך הזרם הזה השתייכו הפאטמים לאיסמעיליה. הפאטמים לא הכירו בחילופות המרכזיות בבגדד, אלא העמידו מתוכם ח'ליפים שהיו שליטי מצרים. תוכן הכתובות על גבי מטבעות העיר אשקלון מתקופה זו, השונה מתוכנם של יתר המטבעות האסלאמיים-סוניים, מעיד על שינוי בהשקפות העולם האסלאמיות של הפאטמים. "להשגדה" נוספת הכתובת: "עלי הוא יד אללה". כמו כן דאגו הפאטמים לכתוב על גבי המטבע "משקל מעולה" – כעין כתב אחריות של השלטון לגבי טיב המטבעות. מטבעות הזהב הפאטמיים, שמטבעות אשקלון המובאים כאן מהווים דוגמה להם, אכן מצטיינים במשקלם המדויק ובתכולת זהב גבוהה ביותר.

תיאור מטבעות התקופה השנייה (מטבעות 3, 4, 5, 6, 7 ו-8)

מטבעות זהב, השליט אל-אמיר, 524-595 להיג'רה (1101-1129 לספה"נ).

מס' 3 (שנת 503)

פני המטבע. במרכז כתובת בשתי שורות: عال غاية משקל מעולה.

כתובת במעגל פנימי: لا اله الا الله محمد رسول الله على ولي الله אין אלוהים אלא אללה מוחמד שליח אללה, עלי ידיד אללה.

כתובת במעגל החיצוני: محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

מוחמד שליח אללה – הוא אשר שלח עם אורח המישרים ודת האמת להראות אותה עליונה על כל הדתות כולן, ואם גם מאסו המשתפים (קוראן, סורה 9 פס' 33).

צד שני. כתובת במרכז בשתי שורות: **الامام المنصور** **האימם אל-מנצור**.
 כתובת במעגל פנימי: **ابو على الامر باحكام الله امير المؤمنين**
 אבו עלי אל אמיר באחכאם אללה אמיר המאמינים.
 כתובת במעגל חיצוני

بسم الله الرحمن الرحيم ضرب هذا الدينر بعسقلان ثلث وخمسمائة
 בשם אללה הרחמן והרחום נטבע זה הדינר בעסקלאן שנת שלוש וחמש מאות.
 מקור: BMC, Vol. 203 no. 4

מס' 4 כמו מס' 3 אבל התאריך שנת 505 מקור: BMC, Vol. 4, no. 440

מס' 5 כמו מס' 3 אבל התאריך שנת 506 מקור: Nicol, no. 2197

מס' 6 כמו מס' 3 אבל התאריך שנת 507 מקור: Lavoix, p. 157, no. 417

מס' 7 כמו מס' 3 אבל התאריך שנת 509 מקור: Miles, no. 443

מס' 8 כמו מס' 3 אבל התאריך שנת 510 מקור: Miles, List

מס' 9 כמו מס' 3 אבל התאריך שנת 520 מקור: Nicol, no. 2198

המטבע הפאטימי האחרון נטבע בשנת 520 להיג'רה (1126/7 לספה"ס), והוא מהווה את סיום הטביעה הערבית באשקלון ובארץ-ישראל כולה. 26 שנים מאוחר יותר נכבשה אשקלון על-ידי הצלבנים, ומאז לא נטבעו בה מטבעות כלל.

מטבע מס' 5

מוגדל פי $2\frac{1}{2}$

צידו השני

פני המטבע